

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 6 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 6 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Аброр – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Тахририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Аминов Хамидулла Абдирахимович*
БОБУР ДАВРИДАГИ САМАРҚАНД ШАЙХУЛИСЛОМИ 9-14
- Неъматов Рустам Абдуваид ўғли*
ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР 15-23
- Raxmanov Zafar Adilovich, Aloxunov Alisher Ahmadjonovich*
FARG'ONA VODIYSI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI JOYLASHUV QONUNIYATLARI: TAHLIL
VA MULOHAZALAR 23-32
- Мансуров Музаффаржон*
СОВЕТ ИТТИФОҚИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ ТУРИЗМНИНГ ТУРИЗМ
ИНДУСТРИЯСИДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ 32-42
- Mirsoatova Sayyora Turg'unovna, Muhsiddinov Ahrorbek Mamurovich*
FARG'ONA MEZOLIT VA NEOLIT DAVRI JAMOALARINI O'ZARO MADANIY ALOQALARI
XUSUSIDA 43-48

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Kurpayanidi Konstantin Ivanovich*
COVID-19 PANDEMIYASI OQIBATLARINI BARTARAF ETISH SHAROITIDA RAQAMLI
TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH MASALALARI 49-55
- Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li*
KOMPANIYALAR SAMARALI BOSHQARUV TIZIMIDA ICHKI NAZORATNING O'RNI 56-65
- Абдуллаева Зульфия Иззатовна*
ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОВЕДЕНИЕ КЛИЕНТОВ ГОСТИНИЦ 66-74
- Алимова Муниса Юлчиевна*
ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР
ТАСНИФИ 75-80
- Абдиева Наргиза Шухратовна*
ИЧКИ АУДИТДА ФИРИБГАРЛИК РИСКНИ АНИҚЛАШ ВА БАҲОЛАШ 81-91
- Тўхтасинова Дилдора Раҳмонбердиевна, Ахунова Маърифат Хакимовна*
ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ҲАЁТ 92-97
- Tojimatov Izzatbek Ikromali o'g'li*
BOZOR ISLOHOTLARI SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI SHAKLLANTIRISH
MASALALARI 98-103
- Савинова Галина Анатольевна*
ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ МСФО И НСБУ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОСТАВЛЕНИЕ
ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ 104-108
- Qodirov Sardorbek Isroiljon o'g'li*
QURILISH SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH MASALALARI 109-114

Урдушев Хамракул, Мавлянов Мажид, Эшанкулов Сирожиддин, Розиева Гулхаё
 АГРОКЛАСТЕРЛАР ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА РАҚАМЛИ
 ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ 115-125

Худаярова Хуршида Абдуназаровна
 ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН БАНК ХИЗМАТЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МУАММОЛАРИ
 ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ 126-132

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Бойдадаев Абдуррохмон Толибжон ўғли
 РЕНЕССАНС ДАВРИДА ПАНТЕИСТИК ҚАРАШЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ..... 133-141

Аликулов Хусниддин Акбарович
 ҲОЗИРГИ ДАВРДА ГЛОБАЛ ЭКОЛОГИК ХАВФ-ХАТАР ВА НАНОТЕХНОЛОГИЯЛАР .142-151

Саидова Камола Усканбаевна
 РЕНЕССАНС ДАВРИ САНЪАТИ – ЖАҲОН МАДАНИЯТИ АЖРАЛМАС ҚИСМИ
 СИФАТИДА 152-156

Shirinov Anvar Qanoatovich
 MARKAZIY OSIYODA INSON TARAQQIYOTI SOHASIDAGI STRATEGIYALARNING IJTIMOIIY-
 FALSAFIY TAHLILI 157-162

Хасанов Бобуржон Хакимович
 ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА ОММАВИЙ НОРОЗИЛИК ҲАРАКАТЛАРИНИ ОЛДИНИ
 ОЛИШНИНГ ҲОЖИВИЙ-МАҲКУРАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ 163-167

Xodjayeva Fotima Nabixonovna
 AHMAD G'AZZOLIYNING "SAVONIH" ASARI HAQIDA QISQACHA TASNIF 168-172

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Rustamova Shaxnoza Abduraximovna
 MATN, TARJIMA TURLARI VA TARJIMADA TARJIMON MAHORATINING O'RNI 173-180

Abdulloyeva Kamola Mirxon qizi
 MUALLIF DISKURSIV SHAXSI TUSHUNCHASI, STRUKTURASI VA RIVOJLANISH
 TENDENSIYALARI 181-191

Turg'unova Fazilat Rustam qizi
 PRAGMALINGVISTIKA NUQTAI NAZARIDAN SARLAVHA FUNKTSIYALARI 192-197

Saidov O'lmas Raxmatovich
 O'ZBEK TILI ISH YURITISH TERMINLARINING ETIMOLOGIK TAVSIFI 198-206

Xuramova Dildora Rahkmonkulovna, Axmedova Firuza Asrorovna
 O'ZBEKISTONDA TARJIMONLARNING TARJIMA USLUBINI BERILISHI XUSUSIDA 207-213

Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li
 MADANIYATLARARO SIYOSIY MAKONDA TAJOVUZKOR SALOHİYATGA EGA NUTQ
 TA'SIRINING USULLARI 214-219

Murodova Nilufar Karomatovna
BLOGGERLIK FAOLIYATIDA MAHORAT MASALALARI 220-224

Ochilova Hilola Husan qizi
XITOIY TILIDA NOMINALIZATSIYA HODISASI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR 225-229

Kuvonov Zarifjon Maxsiddin o'g'li
NEMIS TILIGA CHET TILIDAN O'ZLASHAGAN SO'ZLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK
TADQIQI 230-238

Yakubova Nilufar Egamberganovna
"MULLO NASRIDDIN" – TURKIY MATBUOT TARIXIDA MUHIM HODISA 239-245

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

Абдуллаева Маликабону Эркин қизи
ХАЛҚ ТАЪЛИМИДА МАЪМУРИЙ БОШҚАРУВ ВА МЕХНАТ МУНОСАБАТЛАРИ БИЛАН
БОҒЛИҚ КОРРУПЦИЯВИЙ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ 246-256

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Jumayev Rustam G'aniyevich
IJTIMOIY-GUMANITAR VA MUTAXASSISLIK FANLARNI INNOVATSION PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH ORQALI TALABALARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI
TAKOMILLASHTIRISH 257-263

Бозорова Муслима
ЭТНОПЕДАГОГИКА ТАЛАБА-ЁШЛАРДА ЎЗБЕКОНА МИЛЛИЙ ЎЗИГА ХОСЛИКНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА 264-270

Samadova Sarvinoz Samad qizi
YOSHLARNI BAG'RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASHGA DOIR KOMPETENSIYALAR.... 271-275

Жўраев Воҳид Тожимаматович
РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМ
МУАССАСАСИНИ БОШҚАРИШ 276-288

Бозорова Назока
ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИГА ОИД МАҲАЛЛИЙ МУЗЕЙ МАТЕРИАЛЛАРИ
ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ-ТАДҚИҚОТ ФАОЛИЯТИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВОСИТАСИ
СИФАТИДА 289-295

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li
МАКТАВ О'QUVCHILARINI HUQUQIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI
BORASIDA EKSPERIMENT ISHLARINI TASHKIL ETISH VA NATIJALAR TAHLILI 296-301

Sharipova Sitara Xaydarovna
OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RUS TILI FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIMDAN
FOYDALANISH 302-307

Isag'aliyeva Sadafxon Muxammadaminovna
BIOLOGIYA O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL USULLARNI
QO'LLASH 308-312

<i>Umarov Abdusamat Abdumalikovich, Xojimurodova Mahliyoхon Kenjavoy qizi</i> OILA VA NIKOH SHAROITIDA AYOLLAR SPORTINING MUAMMOLARI	313-317
<i>Sulaymanova Dildora Nazarovna</i> LOYIHAGA ASOSLANGAN O'QITISH TEXNOLOGIYASINING MOHIYATI VA MAZMUNI...318-325	
<i>Ro'ziev Rustam Ro'zimurodovich</i> YONG'IN XAVFSIZLIGI MADANIYATI-ODDIYLIKDAN KOMILLIK SARI	326-330
<i>Акрамов Баходир</i> МАЛАКАЛИ ДАРВОЗАБОНЛАРНИ ЎЙИН ДАВОМИДА БАЖАРИЛАДИГАН ТЕХНИК-ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ	331-336
<i>Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li</i> BO'LAJAK TARIXCHILARDA TARIX FALSAFASI VA UNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARIGA DOIR BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	337-342
<i>Umarov Bekzod Azizovich</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA PEDAGOGLARNING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI	343-349
<i>Бекимбетова Дильфуза Оралбаевна</i> РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	350-356

09.00.00- Фалсафа фанлари

Бойдадаев Абдуррохмон Толибжон ўғли
Ўзбекистон Миллий университети
Фалсафа ва мантиқ кафедраси тадқиқотчиси
e-mail: a.boidadaev@gmail.com

РЕНЕССАНС ДАВРИДА ПАНТЕИСТИК ҚАРАШЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Ғарбий Европа фалсафасининг ривожда Ренессанс деб ном олган давр алоҳида ўрин эгаллайди, бу даврнинг ўзига хос бўлган хусусиятлари қаторида инсон ва табиат ўртасидаги мутаносиблик, инсонни коинотда эгаллаган ўрни, инсон онгининг даражалари ва шакллари каби масалалар бизнинг эътиборимиз марказида бўлиб, мақолада инсон онгининг таҳлилига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Ренессанс, фалсафа, маданият, инсон, гуманизм, иррационализм, антропоцентризм, пантеизм.

Бойдадаев Абдуррохмон Толибжон ўғли
Соискатель кафедры философии и логики
Национального Университета Узбекистана

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПАНТЕИСТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ЭПОХУ РЕНЕССАНСА

Аннотация. Эпоха Ренессанса занимает особое место в развитии философии Западной Европы. В статье уделяется внимание анализу таких особенностей философии данного периода, как гармония человека и природы, место человека в космосе, уровни и формы сознания человека.

Ключевые слова: Ренессанс, философия, культура, человек, гуманизм, иррационализм, антропоцентризм, пантеизм.

Boydadaev Abdurrokhmon Tolibjon ugli
Researcher of the Department of Philosophy
and Logic of the National University of Uzbekistan

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PANTHEISTIC VIEWS IN THE RENAISSANCE

Abstract. The Renaissance era occupies a special place in the development of philosophy in Western Europe. The article focuses on the analysis of such features of the philosophy of this period as the harmony of man and nature, the place of man in space, levels and forms of human consciousness.

Keywords: Renaissance, philosophy, culture, man, humanism, irrationalism, anthropocentrism, pantheism.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I6Y2023N17>

Кириш. Замонавий глобализация даврида фалсафий таълим ўта муҳим аҳамиятга эга, чунки жамият ва ёшларнинг маънавий тарбияси айнан фалсафа орқали амалга оширилади. Зеро айнан фалсафа инсон онги ва тафаккурини шакллантиришга

катта таъсир ўтказди [1; Б.40]. Ғарбий Европада Уйғониш даври деб аталган давр XIV-XV асрларни ўз ичига қамраб олган ва Европа маданиятининг энг буюк даври деб ҳисобланади. Бу давр оламга Николай Кузанский, Марсилио Фичино, Пикко делла Мирандола, Леонардо да Винчи, Жордано Бруно ва кўпгина бошқа буюк мутафаккирлар ва даҳоларни берди. Фалсафа тарихида Уйғониш даврининг, аҳамияти мавзусида машҳур рус тадқиқотчиси А.Горфункель қўйидаги фикрларни баён этади. Унинг фикрича, Гегель ва Винделбанд бу даврни ўрта аср схоластик фалсафасидан Ғарбий Европанинг янги давр фалсафасига ўтиш даври деб ҳисоблайдилар ва фақат уйғонишга хос бўлган махсус хусусиятлар ва буюк кашфиётлар ҳақида батафсил тўхтаб ўтадилар. Машҳур инглиз файласуфи Б.Рассел эса Уйғониш даври фалсафасини ўрта аср метафизик натурфалсафаси деб ҳисоблайди ва натурфалсафага хос бўлган фантастик дунёқараш элементларини танқид қилиб ўтади. Рассел фикрича, Спиноза, Лейбниц, Декарт таълимотидаги илмий қарашлар, янги давр фалсафасига асос солган аҳамиятга эга.

Уйғониш даврининг буюк географик астрономик, математик кашфиётлари бўлган даврида саёҳатчилар томонидан янги ерларнинг очилиши фалсафий дунёқараш доирасини бениҳоя кенгайтди. Натижада бу даврнинг файласуфлари энциклопедик билимларга эга бўлган олимларга айланишди. Бадий адабиёт, санъат, хайкалтарошликнинг ривожланиши эса бадий образли фикр юритишга биринчи даражали аҳамият берди. Уйғониш даври фалсафасининг марказида инсон ва коинот масалалари ётади. Инсон коинотни ўз ичига жамлагани инсон-микрокосмос тушунчасида ифода этади. Уйғониш даври фалсафаси биринчи даражали аҳамиятни инсон масаласига қаратди ва бу масалани инсоннинг табиатда эгаллаган ўрни ва инсонни табиатга бўлган таъсири билан боғлади. Бундан ташқари Уйғониш даврида астрология ва магия ҳам ривож топди. Буни биз Н.Кузанский ва Ж.Бруно фалсафий қарашларида кўришимиз мумкин.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Тадқиқот методологияси асосини фалсафий-тарихий, қиёсий, тизимли таҳлил, герменевтика, тарихийлик каби методлар ташкил этади. Муаллиф бевосита фалсафий компаративистика методологиясига ҳам мурожаат қилади.

Уйғониш даври фалсафасини ўрганишга А.Горфункель [5], М.Гуковский [7], Л.Брагина [2], Г.Скирбекк, Н.Гилье [11] каби хорижий олимлар ҳамда С.Ўлдошев, М.Усмонов [8], Г.Кабулнязова [9], Г.Рузматова, Р.Каримов [10] каби Ўзбекистон файласуф-олимларининг тадқиқотлари бағишланган. Улар Ренессанс фалсафасини тарихий ва маданий контекстини ўрганиб чиқишган ва Шарқ фалсафаси билан қиёсий таҳлилини олиб боришган.

Муҳокама ва натижалар. Уйғониш даври фалсафаси пантеистик тусга эга, яъни табиат руҳлантирилади ва табиатда худо тажалли этади деб ҳисобланади. Бундай қараш табиатни илоҳий ва муқаддас кучга айлантиради. Кузанский, Бруно, Мандзолли, Якоб Бёме таълимотларида пантеистик қарашлари билан бир қаторда астрология ва магия билимларига хос бўлган элементлар мавжуддир. XX асрнинг охирида фалсафада инсон масаласи яна долзарб масалалардан бирига айланмоқда.

Экологик муаммолар эса табиатга бўлган муносабатни қайта кўриб чиқишни талаб этмоқда. Фалсафа фақатгина умумфан методологияси эмас, у буюк дунёқараш

характерига эга эканлиги кўпгина олимлар томонидан таъкидланмоқда. Астрология ва магия билимларининг инсоннинг психологик ҳолатларидаги муҳим ўрни ҳақида буюк мутафаккир К.Юнг ҳам ўз асарларида кўп таъкидламоқда. XX асрнинг охири инсон масаласига бўлган қизиқишни худди уйғониш даври каби юзага келтирмоқда. Уйғониш даврига хос бўлган иррационал интуитив фикр юритиш элементлари ҳозирги замон Ғарбий Европа фалсафасида қайтадан тикланмоқда. Экологик муаммолар эса табиатга бўлган муносабатни ўзгартиришни талаб этмоқда. Бу муносабатларда табиат инсонга тенг, ҳатто ундан кучли оламий куч эканлиги тан олинмоқда. Бадий образли фикр юритиш мантиқий фикр юритиш билан бир қаторда муҳим аҳамият касб этади. Бу эса XX аср охиридаги фалсафий қарашларни Уйғониш даври фалсафасига яқинлаштириб боради.

Уйғониш даври фалсафасининг йирик вакилларида бири Николай Кузанский ўз таълимотида пантеистик фикрларни ривожлантирди, унинг инсон онгига бўлган ёндошуви ҳам рационал ёндошувлардан катта фарқ қилади. Николай Кузанскийнинг «Билимдон билимсизлик» асарининг марказида худонинг борлиқдаги ўрни масаласи эгаллайди. Бу масалани ҳал қилишда Кузанский барча олдинги схоластик қарашлардан тубдан фарқ қилади.

Кузанский таълимотида худо чексиз яратувчи кучдир. У бутун оламларни яратади ва оламнинг ичида яширинган, яъни олам ва худо ягона бир борлиқдир. Лекин худонинг оламидаги борлиғи пардаланган яшириндир ва барча нарсаларнинг моҳиятини ташкил этади. У христиан динига ҳос бўлган худони уч қиёфада кўринишини танқид қилади ва худони кўпроқ руҳий қудрат табиатда яширинган муқаддас руҳ сифатида тушунади. У худони чексиз қудрат манбаси деб ҳисоблайди ва табиатдаги барча мавжудотларда ва табиий ҳодисаларда муқаддас руҳнинг тажаллисини кўради, бундай пантеистик қарашлар Николай Кузанскийни, янгича диалектик фикр юритишга олиб келди. Николай Кузанскийнинг худо ҳақидаги қарашлари диалектик фикрлар билан суғорилган ва билимдон-билимсизлик тушунчасида Кузанский томонидан аниқ ва равшан очилади. Худо ва табиатнинг бир бирига қоришиб кетиши, табиатни руҳий борлиқ сифатида тасаввур этиш оддий рационал фикр юритиш қолипига сиғмайди. У мистик эътиқод, Оллоҳга бўлган мистик ишонч орқали очилади. Бундай эътиқод ҳар қандай мантиқий фикр юритишдан ҳолидир ва уни тушуниш учун биз Кузанский таълимотидаги диалектик тушунчаларни ўрганишга ўтамыз.

Николай Кузанский Платоник фалсафасида ишлатиладиган эмонация тушунчаси ўрнига ички имкониятларнинг очилиши тушунчасини киритади. Бу тушунча, худони табиатнинг ичида яширинган ички имконият сифатида талқин қилади. Бу имкониятларнинг юзага чиқиши худонинг табиатдаги тажаллисидир. Имкониятлар қанча кўп очилса, яширинган борлиқ юзага шунча кўп кўтарилади. Ривожланишнинг ўзи Кузанский фикрича, худонинг яширинган ҳолатдан юзага чиқиши ва табиатдаги мавжудотларнинг борлиғи орқали тажалли этишидир. Оламнинг яратилиши Кузанскийнинг фикрича, ўргимчакнинг ўз ичидан тўр тўқишига ўхшаш жараёндир. Бутун олам Оллоҳнинг ичида имконият сифатида доимо мавжуд бўлган. Кейинчалик эса бу яширинган мавжудлик яратиш жараёнида юзага чиқади.

Оллоҳнинг мавжудлиги яширин имкониятларнинг очилиши жараёнида содир бўлади. Бу имкониятлар эса чексиздир. Шунинг учун оламнинг чексизлиги

аслида, Оллоҳнинг борлиғида яширинган имкониятларнинг чексизлигидан келиб чиқади. Бу имкониятларнинг очилиши яратиш жараёнини ташкил этади. Натижада коинот доимий чексиз ўзгариш ва ривожланиш жараёнидир. Демак, худонинг яширинган қиёфасининг очилиши, оламнинг яратилиши ва тузилишига сабабдир. Коинотдаги барча ҳодисалар ва нарсалар моҳиятида худонинг қиёфаларини кўриш мумкиндир. Бу қиёфалар ўзгарувчан бир-бирига ўтиб турадиган ниқоб остидаги Оллоҳнинг жамолидир.

Инсон табиати Оллоҳнинг энг буюк яратган борлиғидир. Инсоннинг табиатида коинотдаги барча унсурлар, жонзотлар бирлашади ва ягона борлиқни ташкил этади. Шунинг учун инсоннинг табиатида Оллоҳнинг ягона борлиғи мавжуддир. Лекин, бу ягона борлиқ инсон табиатида яширинган ва айрим инсонларда бу ягона борлиқнинг фақат бир қисми очилади. Оллоҳнинг борлиғи ва мавжудлиги бутун одамзотнинг борлиғида мавжуддир. Бутун одамзотнинг борлиғини, яъни унинг зотини ўз ичига қамраб олган шахс илоҳий одамдир. Бу илоҳий одамни христиан дини тилида Николай Кузанский «худонинг ўғли», яъни мутлоқ руҳдан яратилган Исо Масих деб ҳисоблайди [2; Б.73]. Исо Масихнинг борлиғида Оллоҳнинг нурли сиймоси тажалли этади ва у бутун оламни ўз ичига жамлайди. Исо Масихнинг табиати илоҳий табиатдир ва у бутун борлиқ коинот билан қўшилиб кетади. Борлиқнинг ҳар бир нуқтасида Исо Масих мавжуддир ва Исо Масихнинг ичида бутун борлиқ мавжуддир. Айрим одамларнинг табиати эса бу ягона борлиқнинг фақат бир қиррасини акс эттиради. Лекин ҳар бир инсонда чексиз ривожланиш имкониятлари мавжуддир.

Кузанский фикрича, инсон тафаккури барча билимларни ўзига жо этган ва аста секин уларни очиб беради. Билимнинг бундай юзага чиқиши аста-секинлик билан тажриба орқали амалга ошади. Тафаккурнинг бир нечта босқичлари бор:

1. Ҳиссиёт ва тасаввур.
2. Тафаккур ёки ақл.
3. Тасаввур ва мантиқий фикр юритишдан иборатдир.

Буларнинг барчаси олий даражадаги ақл ёки руҳнинг хоссаларидир. Ҳиссиётлар асосида ва фикр юритиш ёрдамида ақл нарсалар ҳақида билимга эга бўлади. Ҳиссиётлар инсон ақлига нозик моддий субстанция орқали таъсир қилади. Мантиқий фикр юритиш ҳиссиётлардан олинган маълумотни таҳлил қилиб, бу таҳлил асосида нарсалар ҳақидаги билимга эга бўлади. Лекин мантиқий фикр юритишнинг ўзи тўла билимга етиша олмайди. Бундай тўла билимни ақлдаги интуитив қобилият беради. Ақл чегараси йўқ билимдир. Мантиқий фикр юритиш эса чегараланган. Кузанский мантиқий фикр юритиш билан ақл ўртасида фарқ бор деб ҳисоблайди. Ақлга мантиқий фикр юритишдан ташқари ҳиссиёт, тасаввур, интуиция киради. Шунинг учун ақл чексиз нарсаларни билишга қодир.

Ишонч ва билим масаласида Николай Кузанскийнинг фикрлари пантеистик характерга эга эди. Яъни у худо табиатда тажалли этади, табиат эса худонинг кўриниши деб ҳисоблар эди. Лекин Кузанскийнинг бу фикрлари кенг тарқалган мистик билимлардан фарқ қилар эди. Бу масалада Кузанскийнинг фикри аверроистларнинг фикридан фарқ қилар эди. Бундан ташқари эътиқоднинг бундай тушуниши Кузанский таълимотини ундан олдинги файласуфларнинг қарашидан ҳам устун эди.

Кузанскийнинг интуиция ва чексизлик ҳақидаги билимлари ўша даврнинг билимларидан тубдан фарқ қилар эди ва Кузанский интуиция орқали бир-бирига зид бўлган фикрларни бирлаштиради ва уларнинг бир-бирига ўтиш жараёнини қайд қилади. Интуиция зиддиятларни енгиб билимдаги барча тафовутларни ечади. Интуиция ақлнинг олий тури бўлиб, барча нарсаларнинг моҳиятини очиб беради. Мантиқий фикр юртишда эса, нарсаларнинг фақат юзаки ҳоссаларини ўрганади.

Интеллектуал интуиция Н.Кузанский таълимотида, «билимли билимсизлик» сифатида тан олинади. «Билимсиз билим» деб аталган интуитив қобилият схоластикадаги мантиқий фикр юритишга қарама-қарши қуйилади. «Билимсиз билим» орқали нарсаларнинг моҳияти аста-секин босқичма-босқич очилади. Кузанский томонидан интуицияга қўйилган бу ном олимларни камтаринлик йўлига чақирар эди. Манманлик Кузанский фикрича, билиш жараёнидаги энг катта тўсиқлардан биридир. Бу тўсиққа қарши интуиция-ўзининг камтаринлигини қўяди. Кузанский таълимотида, ҳақиқат мутлоқ ҳақиқат эмас, балки босқичма-босқич билиш жараёнидир. Николай Кузанский таълимотида, билимнинг субъекти ва объекти бир-бирига ўтади ва бирлашади. Билиш жараёни чексиз жараён бўлиб, бу жараёнда тафаккур ҳақиқатни тўла билишга интилади [3; Б.84]. Лекин унга етиша олмайди. Кузанский фикрича, тафаккурнинг ҳақиқатга интилиши кўп бурчакли шаклнинг доирага интилишига ўхшайди, кўп бурчакли шаклнинг бурчаклари кўпайиб борган тақдирда ҳам доира шаклига айланмайди. Худди шундай инсон тафаккури мутлақ ҳақиқатга эриша олмайди. Кўпбурчакли шаклнинг доирага айланиши субъектнинг объектга айланишига ўхшашдир. Субъект, объект муносабатларини бундай тушуниш пантеистик қарашлардаги худо ва инсон ўртасидаги муносабатларни янгича талқин қилишга ҳам таъсир этди. Кузанский фикрича, инсон бутун борлиқдаги худони билишга интилади, бунинг натижасида инсоннинг табиати илоҳийлашиб боради. Худо эса, инсоннинг ички оламида тажалли эта бошлайди. Натижада инсон илоҳий одамга айланади. Худо табиатда қандай ўзини тажалли этса, инсон ҳам худони айнан шу шаклларда ўрганади. Уша даврнинг билимлари ичида энг ривожлангани математика бўлганлиги учун, Кузанский ҳам ҳамма бошқа фанларда ҳам математика усулларини кенг ишлатишни таклиф қилади. Схоластик фанларда математика усуллари кенг ишлатилмас эди. Бу фанлар кўпроқ Аристотелнинг мантиқига асосланар эди. Кузанский томонидан математик усулларнинг кенг ишлатилиши уйғониш давридаги илм-фаннинг ривожланишидан далолат берар эди. Кузанскийнинг математик усулларини ривожланиши кейинчалик янги даврга келганда фанларнинг тажрибасида катта ёрдам бера бошлади. Бу янги давр билими тажрибага асосланган билимлар даври эди.

Марсилио Фичино католицизм динига мансуб бўлган чин дилдан христиан динига ишонувчи файласуф бўлган. Шунга қарамай у схоластик диний қарашлар ўрнига Платон ва неоплатонизм даврига мансуб бўлган фалсафий ғояларни қўяди. Бу ғоялар асосан худо ва табиат, худо ва инсон, жоннинг абадийлиги, руҳий муҳаббат мавзулари эди. Схоластик диний дунёқарашга худони дунёдан, табиатдан ва инсондан ўтиб бўлмас тўсиқ билан ажратиш хос бўлган. Бу қарашларга биноан худо дунёни яратади. Лекин кейинчалик унга аралашмайди, четдан кузатади. Фичино айнан шу қарашларга қарши чиқади¹. Уйғониш даври фалсафаси ва айниқса, Фичинонинг қарашларида худо билан оламнинг алоқаси бирликдан кўпликка ўтишга ва бундаги алоқаларга ўхшайди. Худо ва

дунё масаласида Марселио Фичино худди-Николай Кузанский ва Пико дела Мирондолага ўхшаб коинотда худо ва унинг яратган олами ягона бирликни ташкил этади, деб ҳисоблайди.

Фичино қарашларига биноан бутун олам поғонама-поғона ташкил топган ва бу поғоналардаги қуйидаги босқичлар юқорига интилади, бу поғоналарнинг барчаси илоҳий, руҳий қудрат томонидан бошқарилади. Энг юқори поғонадаги руҳий куч аста-секин пастга тарқалади. Оламни Фичино беш поғонасини ажратади. Энг юқори поғона бу Худодир. Кейинги поғоналар "Фаришталар", "жон", "сифат" ва ниҳоят "материя" ёки вазнга эга бўлган "модда" [5; Б.97].

Фичинонинг "Платон диний қарашлари" деб номланган асарида Худо ва дунё бир-биридан ажралмас, бирлик ва кўплик алоқалари билан боғлиқлигини кўрсатишади. Энг олий поғонадан Оллоҳнинг нури бутун дунёга тарқалади ва дунёдаги барча жонзотларда Оллоҳнинг нури мавжуддир. Бу нур орқали Оллоҳ ерда ҳам мавжуддир. Фичино қарашларига мистик руҳиятдаги пантеизм ҳос бўлган. Худо дунёда тажалли этмайди, дунё худода тажалли этади, яъни худо фақатгина моддий борлиқ билан чегараланиб қолмайди. Моддий борлиқ руҳият оламининг бир қисмидир. Материя ва руҳ алоқаларида руҳ бирламчи ўринни эгаллайди. Энг олий босқичдаги Худо бутун яратган дунёси билан фаришталар орқали алоқада. Фаришталарни Фичино соф ақл деб атайди. Бу соф ақлда ёки фаришталар ақлида барча нарсаларнинг шакли ҳам мавжуддир. Соф ақлдаги шакллардан осмон жисмлари пайдо бўлади. Улардан кейин эса ўсимликлар, ҳайвонот олами, тўртта унсур (ер, сув, ҳаво, ўт) ва тош маъданлар пайдо бўлади. Соф ақлда барча нарсаларнинг шакли мавжуд. Соф ақлдаги мавжудлик ҳаракатсиз сукунат ҳолатидаги мавжудликдир. Бу ҳаракатсиз поғонадан хилма-хил шаклларнинг ҳаракатли шаклига ўтиш содир бўлади. Марселио Фичинонинг эмонациясида учинчи босқич ёки поғона энг муҳим аҳамиятга эгадир. Бу босқичда жон жойлашгандир. Бу жонни Фичино оламий жон ёки табиат деб ҳам атайди.

Жон-Марсилио Фичино фалсафий қарашларининг марказий тушунчасидир. Фичинонинг эмонация таълимотида учинчи ўртадаги босқични жон эгаллайди. У юқоридаги ва пастдаги босқичлар билан бевосита боғлиқдир. Уларнинг барчасини ўзининг тароат нурлари билан ҳаракатга келтиради. Соф ақлдаги шаклларни айнан жон ҳаракатга келтиради. Соф ақл ҳаракатсиз ҳолатда бўлгани учун барча шаклларга ҳаракатни жон бағишлайди.

Жонда барча зиддиятлар бирлашади ва барча шакллар ҳаракатга келади. Жон коинотнинг қалбидир. Оллоҳ яратган энг буюк мўъжизадир, деб ҳайратланиб ёзади Фичино. Жон-бу ҳаёт маъносидир. Ҳаётнинг ўзи бу- жондир. Ҳаётдаги барча нарсаларнинг пайдо бўлиши, ҳаракатланиши жон туфайли бўлади. Ҳаракатнинг сабаби масаласида Марсилио Фичино ўрта асрда ҳукмрон бўлган бирламчи туртки ҳақидаги қарашларга қарши чиқади. Аристотель схоластикаси фикрича, табиатни бевосита ҳаракатга келтирган бирламчи сабаб худодир. Фичино фикрича эса худо, оламни жон орқали ҳаракатга келтиради. У худо жонга бутун муҳаббатини беради ва бу илоҳий муҳаббат кучи орқали жон бутун оламни, ҳаракатга келтиради. Шундай қилиб, руҳий муҳаббат оламдаги барча нарсаларни боғловчи ва ҳаракатга келтирувчи кучдир. Бу куч энг юқори босқичдан бошланиб, энг пастдаги босқичларга етиб боради ва уларни яна юқори босқич билан боғлайди. Коинотни ҳаракатга келтирувчи барча нарсалардаги

гўзалликни гармоник ҳолатининг сабаби ҳам руҳик муҳаббатдир. Барча нарсалардаги гўзаллик Оллоҳнинг гўзаллигидан келиб чиқади. Фичино учун бу ўткинчи олам дард ва азоб чекиш олами эмасдир. Унинг учун бу дунё худо томонидан яратилган гўзаллик ва муҳаббат дунёсидир. Оллоҳ бутун дунёга шу қадар буюк муҳаббат ва гўзалликни ато этди-ки, ундаги барча жонзотлар бу кучдан лаззатланадилар ва завқаланадилар. Агар инсон ҳам ўз қолбида руҳий муҳаббатни ҳис қила олса у бундан завқаланади ва лаззатланади. Шундай қилиб Марсинео Лукреций Кар таълимотидаги лаззатланиш ва завқланиш тушунчаларини неоплатоник руҳиятида талқин қилди. Фичино таълимотида, коинот бу гўзаллик, муҳаббат ва завқланиш оламидир. Оламдаги Оллоҳнинг тажаллиси нур орқали содир бўлади. Бу нур эмонациянинг барча оосқичларида мавжуддир. Ҳақиқатнинг ўзи ҳам аслида Оллоҳнинг нуридир. Худо нур орқали барча айрим нарсаларда мавжуддир ва бу мавжудлик орқали нарсалар чегарасини билади ва уларга унинг устурлаби орқали қарайди. Нрсалар худо учун бир кўзгудир. Бу кўзгуда у ўз аксини кўради. Дунёвий гўзаллик ҳам Марсилио Фичинонинг фикрича, нарсаларда яширинган Оллоҳ тимсоли аксидир. Шундай қилиб, дунёвий гўзаллик ҳам руҳий тусга эга.

Инсонга мадҳия келтирар экан Фичино уни илоҳийлаштиради. Фичино фикрича, худо яратувчилик кучини борлиқдаги ҳеч бир жонзотга бермади, уни фақат инсонга беради-ва айнан шу ижодкорлик кучи орқали инсонни ўзига яқинлаштирди. Ўз ижодкорлиги орқали инсон худонинг ердаги халифасидир. Инсоннинг ердаги халифалиги барча нарсаларни руҳий ирода кучи орқали бошқаришдан келиб чиқади.

У нафақат табиатни, ўзни ҳам бошқара олади. Инсоннинг руҳи озод ва эркин яратилганлиги учун у доимо эркинликка интилади, у бошқа барча жонзотлар билан эркинликка интилиши билан фарқ қилади. Инсоннинг даҳолиги унда буюк билимлар яширинганлигидан далолат беради. Барча жонзотлар ичида инсоннинг ўрни беқиёсдир. У ўзининг эзгу хислатлари орқали Оллоҳга энг яқин турадиган мавжудотдир. Фичино томонидан инсонга айтилган мадҳия уни ўрта аср схоластик, диний дунёқарашдан тубдан фарқ қилар эди.

Ўзининг "Христиан дини ҳақида" асарида Фичино ер юзидаги ҳилма-хил динларнинг мавжудлиги ҳақида фикр юритади. Унинг фикрича, олдинги кўп худолик динларида инсон ўзининг эркин руҳи орқали худони билишга интилган, лекин у худони бирлиги орқали эмас, балки кўплик шаклда англаган. У табиатнинг барча кучларида ягона худони хилма-хил шакллари кўрган ва бу шакллари инсон худо сифатида қабул қилган. Кўп худолилик динларида ҳам Фичинонинг фикрича, асосий худонинг мавжудлиги худонинг ягоналигидан дарак беради. Кўп худолилик динлари инсондаги ҳиссий тасаввурнинг ривожланган пайтида мавжуд бўлишган ва инсон бу ҳиссий тасаввур орқали инсон худони барча шаклларда ҳис қилган. Уша даврда инсон табиатга яқинроқ бўлган ва у худони борлигини ақли орқали эмас, балки ҳис туйғулари ва тасаввур орқали сезган. Шунинг учун Фичино ҳам ягона худога бўлган эътиқоднинг бу фикрлари унинг хурфикрлилик ва диний бағрикенглигидан далолат бериб туради.

Неоплатонизм қарашларининг кейинги ривожини машҳур италян файласуфи Пико делла Мирандола ижодида кўриш мумкин. Пико делла Мирандола ижодида пантеистик қарашлар Марселио Фичинонинг неоплатоник қарашларига нисбатан кучлироқ ифода этилган. "Севги ҳақидаги концонага" ёзилган таҳлилда у бутун дунёни

доимий яратилиши ҳақида ёзади. Бу яратилиш жараёни чексиз ва тинимсиздир. Унинг қарашларига биноан дунёнинг яратилиши уч босқич асосида содир бўлади. Булар: фаришталар, осмон босқичи ва элементар босқичлардир. Пико фикрича, гўзаллик тушунчаси худога тегишли эмасдир. Негаки, Худо мукамал, гўзаллик эса қандайдир нуқсон билан боғлиқдир. Ҳар бир нарсани Пиконинг фикрича икки томони бор. Бу томонлар бир-бирига зид ва бу зид қутбларни борлиги нарсани борлигини белгилайди. Гўзаллик ҳам ўзига зид бўлган томонсиз мавжуд бўла олмайди. Коинотдаги иерархия бу дунёнинг ўзаро муносабатларини белгилайди [7; Б.45]. Табиатдаги барча кучлар ўзининг моҳиятини англаб етмайдилар. Лекин улар коинотни билишга интиладилар. Пико фикрича худо бу иерархиядан ташқарида, лекин у табиатдаги барча жисмларни яратади ва бир-бирига боғлайди. Оллоҳнинг табиатда мавжудлиги моддий ва руҳий нарсаларнинг алоқасидан келиб чиқмайди. Худо табиатнинг барча заррасида мавжуд, у табиатнинг бирлиги ва моҳиятини ташкил этади. Худо барча нарсаларнинг моҳиятида яширинган. Нрсаларнинг гўзаллиги ва латофати ҳам худонинг бу нарсаларда мавжудлигидан келиб чиқади.

Пиконинг фикрича, инсоннинг ўзи ҳам бутун борлиқни қамраб олувчи микрокосмосдир. Пико инсонни иерархиянинг барча босқичларидан ҳоли деб ҳисоблайди. Коинотнинг зино поясида инсоннинг аниқ эгаллаган ўрни йўқдир. Инсон бу ўринни ўзининг, ҳоҳиши ва иродасига биноан танлайди. Худо инсонга танлаш ҳуқуқини берган ва инсон ўз бахтининг эгасидир. Инсон коинотнинг марказида жойлашган ва у ўзидаги барча ижодкорлик кучларини ўзи вояга етказиш керакдир. Инсоннинг иерархиядаги ўрни, унинг руҳий эркинлиги билан ҳам боғлиқдир. Инсонга худо томонидан комилликка эришиш қобилияти берилган ва у бу қобилиятни инсон ўзининг ҳар кунги ҳаётида ҳам, фаолиятида ҳам ривожлантириб бориши керак. Агар инсон бу қобилиятларни ўзида ўстирмаса, у тубанлик ботқоғига ботади. Демак, инсон доимо ривожланиш ва комилликка интилиши лозимдир. Худо томонидан инсонга барча куч - қувват берилган ва инсон бу куч қувват орқали олдига қўйган барча мақсадларига эришиши мумкин. Пико ўз ижодининг марказига инсоннинг эркин танлаш ҳуқуқини қўяди. Бу борадаги Мирандоланинг фикрлари инсон табиати ва феълени, ўз-ўзини ташкил этувчи ва ривожлантирувчи система сифатида кўради. У инсоннинг эркин ижодий фаолиятининг маҳсулидир. Инсон қотиб қолган тош эмаски, у ўзгармаса. Инсоннинг асосий қудрати унинг ҳаракатчанлигида. Оллоҳ инсонни ўзига ўхшатиб яратган. Демак инсоннинг ички табиатида комилликка эришиши учун барча кучлар мавжуддир. Инсон бу кучларни юзага чиқариши керак. Бунга эса фақат фаолият, ҳаракатчанлик орқали эришилади.

Ж. Брунонинг пантеистик натурфалсафаси уйғониш даврининг энг буюк ва кучли фалсафий системаларидан эди. У ўзининг фалсафий қарашларида табиатни руҳлантирди ва унинг гўзаллигини мадҳ этди [3; Б.45]. Инсон ва табиатнинг мутаносиблиги инсондаги барча эзгулик ва руҳий куч табиат билан боғлиқ эканлигини кўрсатди. Бруно ўз даврининг энг хурфиқр, иродаси букилмас ва кўрқмас мутафаккирларидан бири эди. У нафақат файласуф, буюк шахс сифатида ҳам ундан кейинги авлодлар эътиборини ўзига тортади.

Бруно Н. Коперник таълимотидаги гелиоцентрик назарияни давом эттириб коинот чексиз деган хулосага келди. Ж. Брунонинг таълимоти ундан олдин яшаган буюк

мутафаккир Н. Кузанский таълимотига кўп жиҳатдан ўхшаб кетар эди. Бруно Кузанскийда мавжуд бўлган пантеистик ва диалектик фикрларни ривожлантирди ва ўзининг пантеистик таълимотини энг юқори чўққига олиб чиқди [4]. Бруно материя ва руҳни, табиат ва худони бирлаштирди. Бутун борлиқни, коинотни бирлаштирувчи куч худо. У табиатда тажалли этади ва хилма-хил қиёфаларда кўринади. Брунонинг бундай изчил қарашлари христиан фалсафий қарашларига зид эди. Христиан динида худо табиатни яратган, уни ҳаракатга келтирган ва ундан ташқарида мавжуд Брунода эса худо табиатнинг ичида мавжуд ва ўзининг яратувчилик куч-қудратини табиатдаги жараёнлар орқали намойиш этади. Руҳий куч борлиқ сари интилади ва унинг бу интилишини ҳеч қандай бошқа куч енга олмайди. Худо борлиқ бирла мавжуд. Ундан ташқарида яратувчилик қудратини ахтариш Бруно фикрича беҳуда уринишдир.

Хулоса. Шундай қилиб, биз Ренессанс деб ном олган даврнинг энг машхур файласуфларининг қарашларида пантеистик фикрларни таҳлил қилдик. Уларнинг табиатнинг руҳланганлиги, инсоннинг коинотдаги ўрни ҳақидаги қарашлари шарқ фалсафасининг машхур вакиллари бўлган Шри Ауробиндо Гхош ва Жалолиддин Румий қарашларига жуда кўп жиҳатдан ўхшайди. Шарқ файласуфлари ҳам табиатни руҳлантириб, унинг ҳар бир жисмида оллоҳнинг нурини кўрадилар.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Бекбаев Р.Р., Каримов Р.Р. Значение философского образования в прогрессивном общественном развитии // Вопросы образования и науки. – 2020. – №3 (87). – Б.39-43.
2. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм. Этические учения XIV—XV веков. – Москва: Высшая школа, 1977. – 254 б.
3. Бруно Дж. Диалоги. – Москва: Госполитиздат, 1949. – 552 б.
4. Бруно Дж. О героическом энтузиазме. – Москва: Художественная литература, 1953. – 212 б.
5. Горфункель А.Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения. – Москва: Мысль, 1977. – 359 б.
6. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. – Москва: Высшая школа, 1980. – 368 б.
7. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. Том 1. Италия с 1250 по 1380 год. – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1947. – 340 б.
8. Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р., Қобулнӣёзова Г., Рўзматова Г. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. – Тошкент: Шарқ, 2002. – 336 б.
9. Кабулнӣязова Г.Т. Понятие рационального и иррационального в эзотерических учениях // Credo New. – 2013. – №4.
10. Каримов Р.Р. История философии. – Тошкент: Университет, 2021. – 180 б.
11. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии. – Москва: ВЛАДОС, 2001. – 800 б.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 6 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).